

ЕТНОЛОГІЧНІ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ ПОГЛЯДИ М.С.ГРУШЕВСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛАХ "ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ")

Стаття присвячена розгляду теоретико-методологічних засад праць М.С.Грушевського з огляду етнологічної науки, а саме на прикладі "Історії української літератури" показано внесок вченого у розбудову української етнології.

Ключові слова: М.С.Грушевський, етнологічна діяльність, усна народна творчість, писемна література.

В історію української етнологічної науки М.С.Грушевський увійшов, насамперед, завдяки своїй науково-організаційній діяльності. Ще на рубежі XIX – XX ст. учений провів величезну роботу по впорядкуванню етнографічних досліджень Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові¹. Пізніше, перебуваючи в еміграції, М.С.Грушевський виступив ініціатором створення та фактичним засновником Українського соціологічного інституту, головним напрямком діяльності якого стали дослідження в галузі соціальної антропології та етнології. Після повернення в Україну М.С.Грушевський провів велику роботу для створення мережі науково-дослідних установ етнологічної спрямованості у системі ВУАН.

М.С.Грушевський відомий також своєю науково-теоретичною діяльністю у галузі етнології. Найбільш активно дослідник займався даною проблематикою в період еміграції. М.С.Грушевський викладав та проводив громадсько-наукову діяльність у Празі, Парижі, Берліні, Відні, Женеві. Однією з основних праць ученого є багатотомна "Історія української літератури", у якій чільне місце займає фольклористична та етнографічна проблематика. М.С.Грушевський не здійснював самостійних польових досліджень, однак його заслуга полягає у тому, що для дослідження української етнографії він застосовував прогресивні наукові методи, використовував новітні теоретико-методологічні розробки європейських та американських науковців.

Етнологічна спадщина М.С.Грушевського досі не була належним чином висвітлена й оцінена в історіографії. Діяльності М.С.Грушевського присвячені як окремі розвідки, так і фундаментальні монографічні праці таких українських та діаспорних науковців, як І.Крип'якевич², Л.Винар³, О.Пріцак⁴, Ю.І.Шаповал⁵, Я.І.Малик⁶, В.В.Тельвак⁷ та ін. Однак в їх роботах М.С.Грушевський розглядається, насамперед, як історик. Натомість етнологічній спадщині ученого досі були присвячені лише окремі статті⁸. Враховуючи це, метою даної розвідки є актуалізація проблеми етнографічно-фольклористичної діяльності М.С.Грушевського та висвітлення його внеску в українську етнологію на прикладі його праці "Історія української літератури".

На сторінках даної праці, перша частина якої була присвячена переважно усній народній творчості українців, знайшли прояв соціально-антропологічні погляди М.С.Грушевського, зокрема його прихильність до ідей французької соціологічної школи. Вчений не розглядав літературний процес окремо від розвитку суспільства. Він простежував розвиток української літературної творчості від творів найдавніших фольклорних жанрів до писемних пам'яток Київської Русі й Галицько-Волинського князівства.

Зацікавленість усною народною творчістю пробудилася у М.С.Грушевського ще у молоді роки, коли майбутній науковець пробував писати художні твори – прозу та поезію. Ці юнацькі прагнення та мрії у подальшому виявились у працях М.С.Грушевського, присвячених українському фольклору, у яких він прагнув подати "...почуття і гадки, краси і сили, яке зложено і заховано в нашій літературній спадщині"⁹. На сторінках "Автобіографії" М.С.Грушевський визнавав, що його мрією стало бажання стати українським літературознавцем та вченим.

М.С.Грушевський, зрештою, став ученим, але прагнення молодих років дозволили розширити його внесок не тільки в історичну науку, але й фольклористику, етнологію, літературознавство¹⁰. Михайло Сергійович неодноразово підкреслював, що аналіз внутрішнього змісту й естетики народної творчості українців не було основним предметом його наукових зацікавлень. Учений прагнув підняти дану проблематику для того, щоб у подальшому вона була належним чином досліджена: "...рішив приложити особливі брання для того, аби естетична і психологічна сторона старої творчості якнайшвидше виступила у огляді, щоби своєю роботою вияснити і оживляти в громадській свідомості неперервність історичного розвитку народу"¹¹. Учений наголошував на вагомій ролі соціально-культурних аспектів фольклору на формування свідомості та культурної домінанти українського народу.

М.С.Грушевський під терміном "народ" розумів наступне: "...так відрізняється українська людність від своїх найближчих сусідів принципами антропологічними – в будові тіла, і психофізичними – в складі індивідуальної вдачі, в відносинах родинних і суспільних, в побуті і культурно-матеріальній і духовній. Сі психофізичні і культурні прикмети, що мають за собою більше або менше поважну історичну давність – зовсім виразно зв'язують у національну цілісність поодинокі групи української людності супроти інших таких цілостей і роблять з неї живу національну індивідуальність, нарід, з довгою історією"¹². Отже, М.С.Грушевський наголошував, що провідну роль у формуванні українського етносу відігравала усна народна творчість.

Михайло Сергійович обґрунтовував необхідність використання фольклорних матеріалів для вивчення і розуміння процесу формування соціокультурних аспектів буття народу, які відкривають перспективи духовної та соціальної еволюції. При цьому М.С.Грушевський розумів недоліки попередніх досліджень, переважно фольклористів, а саме – відсутність аналізу еволюції в галузях етнографії; відсутність реконструкції форм та типів, які вже зникли; відсутність аналізу усної епічної творчості (билинного епосу); значення ролі усної української поезії для епічної традиції загалом¹³.

Приділяючи величезну увагу архаїчним жанрам українського фольклору, М.С.Грушевський відійшов від усталеної на той час схеми вивчення та дослідження усної творчості, коли на першому місці у дослідженні української традиції ставилися власне літературні писемні твори. Новий підхід до вивчення усної народної творчості дав вагомий результат. Дослідивши образно-стилістичну систему, особливості літературних форм дохристиянської усної творчості, вчений послідовно виявляв її впливи на літературу княжої доби. Він відзначав створення двох форм словесності, які існували одночасно. Першою з них була література верхів – аристократії та освіченого суспільного прошарку. Одночасно з нею була література народна, яка найчастіше існувала лише в усній формі¹⁴. Саме в народній літературі, на думку вченого, відбивались старі обряди, пісенна та прозова традиції. Вона містила у собі давні аспекти життя українців і лише незначною мірою прийняла нові теми та форми панської словесності та культури. Таким чином, народний фольклор залишився тим осередком соціокультурних надбань українців, який не зазнав асиміляційних та інших впливів і продовжував існувати відокремлено серед широких мас населення.

Дослідження цих двох рівнів літератури та взаємозв'язків між ними посідають одне з найвагоміших місць у дослідженнях ученого. М.С.Грушевський наводив їх під біологічними термінами "ендосмос" і "екзосмос". На підтвердження своїх поглядів щодо розвитку староукраїнської історії вчений знаходив германські впливи ще у період княжої доби. Цей вплив, на його думку, є пізнішим відносно первісних архетипів епічної творчості. В основі літописних списків М.С.Грушевський відкрив так званий "Бояновий цикл" найдавніших епічних творів та поділив історію писемної літератури на чотири періоди: а) підготовча стадія – до 1020 р. (старі редакції "Руської правди", переклади угод з Візантією); б) період першого київського розквіту (від смерті князя Мстислава до великої Київської літописної збірки); в) золотий вік староруської творчості (від 1130 р. до монгольської навали); г) Галицько-Волинська доба. Таким чином, М.С.Грушевський розглядав усну українську традицію у хронологічному розрізі. Щоправда, цей хронологічний виклад завершується лише Галицько-Волинською добою, що дає підстави говорити про недооцінку вченим надбань усної народної творчості у пізніший період.

"Боянові теми" М.С.Грушевський розглядав як хронологічний цикл, у якому зароджується перший великий епос старої України. Він зазначав, що автори літописів намагались вибирати

достовірні відомості з доступних їм народних переказів та епічних творів дружинних співців. Вчений зауважував, що епічні твори названого циклу були не багаті на конкретні описи реальних історичних осіб, вказівки місця та часу, однак саме ця неконкретність якнайкраще характеризує стару українську літературну творчість з етнологічного погляду. Поетика цього епічного циклу була породжена світоглядом київської дружинної верстви, якою вона була створена. При цьому, виростала ця поетика, на переконання М.С.Грушевського, із загальнонаціонального світогляду та світосприйняття. Отже, вчений відтворив низку прикладів українського дружинного оповідання XVII – XVIII ст., конкретного літературного жанру, який розвивався на основі дружинної епічної поезії й складав значну частину української літератури.

М.С.Грушевський зауважував, що у XII ст. християнізація ще не торкнулася народної сфери, у тому числі й дружинної ментальності настільки, щоб повною мірою відбитись у творах літератури, навіть писемних. Остаточну християнізацію найширших українських верств вчений відносить до пізніших часів – XIV – XV ст. Комплекс етичних та естетичних ідей української літератури цього періоду не поступався тим духовним цінностям, які несло у собі християнство¹⁵. Ось як характеризував вчений коло тем та ідей оригінального письменства XII – XIII ст.: "Характеристика щодо княжо-дружинних кругів, народного лицарства, яке згодом із різними змінами і новими домішками виникне в обіході козацьким; культ честі, індивідуальної і національної, чи станової; культ лицарського слова, запряженого "хрестним цілуванням" поставленого під охорону "животворящего хреста"; поза тим гуманність"¹⁶. Можна припустити, що оскільки процес християнізації мав безпосередньо відображення у фольклорі, а до XV ст. майже повністю проник у нього, то вчений і не продовжив його викладення у своєму дослідженні, завершивши Галицько-Волинською добою. Адже усна традиція вже втратила свої первісні та архаїчні особливості й не мала вирішального впливу на формування соціокультурного буття українців.

Аналізуючи зміст та образні засоби літератури досліджуваного історичного періоду, М.С.Грушевський прийшов до висновку, що на загальному фоні так званої книжної та церковної моралі починають зароджуватись власне мотиви українського лицарства¹⁷.

У четвертому тому "Історії української літератури" М.С.Грушевський навів характеристику та датування старої епічної традиції. Він описав шлях еволюції жанру героїчної лірики у жанр героїчної епіки. Дослідник звернувся до билин XIII – XIV ст., простежуючи процес переходу билинної традиції від дружинних кіл до колективів скomoroxiv¹⁸. Тоді через занепад дружинників як соціальної верстви, відбулася певна демократизація билинної поетики й тематики, її пристосування до рівня нової аудиторії¹⁹.

Концепцію розвитку літературного процесу в Україні за п'ять століть подано вченим на початку четвертого тому "Історії української літератури". М.С.Грушевський висвітлив вплив усної народної творчості на писемну літературу, що творилась культурною книжною верствою, а також взаємозбагачення писемної літератури й усної творчості. Нові літературні теми й форми починають проникати у широкі верстви тогочасного суспільства, зокрема у неписьменні прошарки шляхом усної передачі. Відбувався процес сполучення літератури зі старими темами усної словесності, що переважала у XI – XIII ст. Таким чином, книжна література змінювалася, натомість відбувалося формування зовсім нового явища – синтезу усних матеріалів та письменницької традиції.

М.С.Грушевський неодноразово називав літературу та світогляд української нації синтетичними й намагався виділити основні складові елементи цього синтезу²⁰. На широкому джерельному матеріалі учений висвітлював взаємозбагачення християнської символіки та народно-поетичних тем й образних засобів, пов'язаних з календарним землеробським циклом тощо.

Загалом, основною метою наукової діяльності М.С.Грушевського було дослідження історії українського народу, що було неможливе без розуміння чинників і факторів, які впливали на формування соціокультурного буття народу. Адже суспільна свідомість того часу найяскравіше була відображена у слові, а саме у літературних творах, які вчений систематизував та подав у хронологічній послідовності, ілюструючи його еволюцію та висвітлюючи чинники, які вплинули на його формування.

¹ Винар Л. Михайло Грушевський – історик і будівничий нації. – К., 1995. – С. 42 – 43.

- ² Крип'якевич І. Михайло Грушевський (некролог) // Хроніки НТШ. – 1935 р. – Ч. 72. – С. 9.
- ³ Винар Л. Вказ. праця.
- ⁴ Прицак О. Історіософія та історіографія М.Грушевського. – К., 1991.
- ⁵ Шаповал Ю.І. Михайло Грушевський. – К., 2005.
- ⁶ Малик Я.Й. Михайло Грушевський: в умовах більшовицького режиму. – Львів, 2012.
- ⁷ Тельвак В.В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець ХІХ – початок ХХ століття). – Нью Йорк; Дрогобич, 2002.
- ⁸ Глушко М. Михайло Грушевський – ініціатор та організатор етнографічних досліджень в НТШ // Народознавчі Зошити. – 2008. – № 1 – 2. – С. 14 – 20; Красніцька Н. Внесок М.С.Грушевського в інтеграцію української етнології у європейський науковий простір 20-х рр. ХХ ст. // Етнічна історія народів Європи. – 2011. – № 36. – С. 102 – 108.
- ⁹ Грушевський М.С. Історія української літератури". – К., Львів, 1923. – Ч. 1. – С. 6.
- ¹⁰ Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 р. / за ред. Любомира Винара. – Н-Й-Мюнхен-Торонто. – С. 5.
- ¹¹ Грушевський М.С. Історія української літератури". – К., Львів, 1923. – Ч. 3. – С. 270.
- ¹² Винар Л. Вказ. праця. – С. 155 – 156.
- ¹³ Грушевський М.С. Вказ. праця. – С. 4.
- ¹⁴ Трофимук М. Історія Української літератури Михайла Грушевського: проблеми методології і концептуальності // Михайло Грушевський – життя і творчість (статті і повідомлення). – Львів, 1994. – С. 243.
- ¹⁵ Там само. – С. 243 – 244.
- ¹⁶ Грушевський М.С. Вказ. праця. Т. 3. – С. 40.
- ¹⁷ Там само. Т. 2. – С. 78.
- ¹⁸ Див.: Жулинський М. М.Грушевський: до проблеми створення концепції національної культури України // М.Грушевський – історик України. – Львів, 1994.
- ¹⁹ Трофимук М. Історія Української літератури Михайла Грушевського: проблеми методології і концептуальності // Михайло Грушевський – життя і творчість (статті і повідомлення). – Львів, 1994. – С. 244 – 245.
- ²⁰ Там само. – С. 244 – 245.

Статья посвящена рассмотрению теоретико-методологических основ работ М.С.Грушевского с точки зрения этнологической науки, а именно на примере "Истории украинской литературы" показан вклад ученого в развитие украинской этнологии.

Ключевые слова: М.С.Грушевский, этнологическая деятельность, устное народное творчество, письменная литература.

The article considers the theoretical and methodological aspects of M.S.Hrushevskyi's works in the field of ethnology, namely on the example of "History of Ukrainian Literature". It deals with the contribution of the scientist in the development of the Ukrainian ethnology.

Keywords: M.S.Hrushevskyi, ethnological activities, folklore, written literature.